

EGYEDÜL VAGY KÖZÖSBEN?

Két Hargita megyei község gazdálkodási formáinak összehasonlító elemzése¹

A szocialista-kollektivista mezőgazdaság felbomlása után Székelyföld falvaiban eltérő gazdálkodási gyakorlatok alakultak ki: egyes településeken a téeszek nem semmisültek meg, hanem átalakultak más társulási formává, máshol pedig nyoma sem maradt az egykor létező téeszeknek. Ez figyelhető meg két Hargita megyei község esetében. Csíkszentmártonban a visszakapott földek egy részét tagosították, a téesz helyében két társulás jött létre, és a szántóterületeken közös gazdálkodás folyik. Ezzel ellentétben Kászon községben még mindig a hagyományos gazdálkodás élvez elsőbbséget².

Az átalakulások nyomán fellépő romániai mezőgazdasági válság nem egyedülálló (Harcsa–Kovács–Szelényi 1994; Kasimis–Zacopoulou 1993). A kilencvenes években bekövetkezett gazdasági-társadalmi változások a falvak életét is átalakították. Az ipari munkanélküliség következtében a falvak lakosságának egy része elvesztette az ipari munkahelyéről származó jövedelmét. Mezőgazdaságból megélni csak nagyon kevesen tudnak. A többség a mezőgazdasági önellátás szintjén maradt, de csak kistermelésből nem tudja létfenntartását biztosítani. Az országban létező gazdasági válság, a piaci-kereskedelmi követelmények, valamint a lakosság többsége által birtokolt szűk kis parcellák nem teszik lehetővé a piacra termelést.

Milyen tényezők hatására alakultak ki a közös gazdálkodás formái és jöttek létre társulások Csíkszentmártonban, vagy váltak dominánssá Kászonban az egyéni gazdálkodási stratégiák, annak ellenére, hogy ugyanabban a megyében, ugyanazon a vidéken található a két község? Ez a kérdés vetődött fel bennem azon a kutatáson, amely 1994/95 nyarán kezdődött: ekkor indult el két Hargita megyei község, Kászon és Csíkszentmárton összehasonlító tanulmányozása, és ezt folytattuk 1996-ban is³.

¹ A szakdolgozatom cikk-formába öntéséhez sokat segítettek Bálint Ildikó, Borboly István, Csíte András, Horváth Gergely Krisztián, Kovács Imre, Nagy Réka, Őri Gabriella, Szántó Zoltán és Tóth András. Köszönöm a segítségüket.

² Hagyományos gazdálkodáson a harmincas, negyvenes évek gazdálkodási stratégiáit értem. Itt miután mindenki visszakapta nadrágszíj nagyságú földparcelláját, ezt ősi földművelő eszközökkel próbálja megművelni egyre nagyobb erőfeszítéssel.

³ A részletes kutatási beszámolót lásd Neményi 1995.

Csikszentmárton, az élenjáró falu⁴

Hagyományos paraszti gazdálkodás

Csikszentmártonban nem volt uradalom, mint a legtöbb székely faluban. A gazdák átlagosan 2–4 hektár földet birtokoltak, és nagygazdának azt tartották, aki ennél több földdel rendelkezett. Mindenki egyénileg gazdálkodott kiváló földminőségű parcelláján. A megtermelt kultúrák a búza, árpa, zab, burgonya, rozs, kender; és ezekkel a terményekkel nem piacoltak, hanem beszolgáltatták az államnak. A növénytermesztés mellett állattenyésztéssel is foglalkozott a lakosság. A székelyföldi falvak egyik jellegzetessége a *közbirtokosság*, és ennek nagy jelentősége volt a lakosság megélhetésében. Ebben a faluban is az erdő és a legelő volt közbirtokosságban⁵.

Mivel nem volt uradalmi birtok, a földreformok (1921-es, 1945-ös) nem érintették a falu gazdasági struktúráját. Annál inkább megérződött a 1940–44-ben bekövetkezett változások súlya nem csak Szentmártonban, hanem egész Székelyföldön. Egyik napról a másikra megváltozott az állam viszonyulása a magángazdákhoz. A magyar világ fellendítette a falu gazdaságát, mivel sokan részt vettek a gazdatanfolyamokon. Ekkor építették Szentsimonban, egy Szentmárton melletti faluban, a keményítőgyárat, amely fellendítette a burgonyatermelést, mivel már akkor jól megfizették a gazdáknak ezt a terményt. 1945-ben kezdődött a beszolgáltatás, ami megterhelést jelentett a gazdálkodásból élőknek, de a kulákosítás nem öltött olyan drasztikus méreteket ebben a községben, mint máshol.

Az 1948 utáni állami politika az volt, hogy a gazdától minél több terményt vegyenek el, ellenőrzés alá vonják a paraszti gazdálkodást, a parasztokból mezőgazdasági munkásokat formáljanak. Ezt szolgálta a kvótarendszer. Az állami politika kikövetelte a lakosságtól a beszolgáltató termékmennyiséget, de nem tudta átalakítani a hagyományos parasztgazdálkodás stratégiáit, a munkavégzés formáit, a parasztok mentalitását Szentmártonban sem.

A kollektivizálás⁶

A szocialista gazdálkodási formák már az ötvenes évek végén kialakultak. Ez abban nyilvánult meg, hogy néhány ember összetársult, és szövetkezeti formában próbált gazdálkodni. 1962 márciusában drasztikus gyorsasággal hajtották végre a kollektivizálást, amely felbomlasztotta az addig létező tulajdonviszonyokat. Szentmártonban a gazdák akarata ellenére, külső kényszer hatására egy téesz alakult és a falu lakosságának többsége kollektivistá lett. Magángazdaként 3–4 személy szerepel az adónyilvántartásban, de kis földparcellán gazdálkodtak és nem termeltek piacra.

⁴ A statisztikai adatok az *Évi statisztikai beszámolókból* (1993, 1994) és a *Falufüzetekből* (1965, 1975, 1985, 1993, 1994, 1995) származnak.

⁵ Mindenkinek tételeket számoltak ki az erdőből, attól függően, hogy mekkora földterületet birtokolt és a tételek szerint kaptak az erdőből fát, amit később eladhattak.

⁶ A felhasznált adatok a téesz évvégi beszámolókból származnak.

A szentmártoni téesz a kollektivista mezőgazdaság élenjáró gazdasága volt egészen 1989-ig. Ezt több tényezőnek köszönhette. Nagy, és jó minőségű földterületen gazdálkodott⁷. Búzáz kizárólag a téesz területein termesztettek és nagy hangsúlyt fektettek a burgonyatermesztésre, mivel az a vidék erre a legalkalmasabb. A téeszben előállított minőségi burgonyavetőmaggal az egész országot ellátták. A szentmártoni téesz szarvasmarha, sertés és baromfi tenyésztéssel foglalkozott. Az állattenyésztési farmon dolgozók munkakönyves alkalmazottak voltak és pénzbeli juttatást kaptak. Júniusban-júliusban naponta több mint 5000 liter tejet forgalmaztak a Csíkszeredai Tejipari Vállalaton keresztül, és a pénzbevételt a téesz hasznosította. Nagyon fellendült az állattenyésztésen belül a baromfitenyésztés. Kezdetben 20–30 nőnek biztosította a munkahelyet, de az alkalmazottak száma 1989-ig csaknem 100-ra növekedett. Mivel az állam bőségesen jutalmazta a terméseredményeket, a szentmártoni téesz egyre több pénzből tudott gazdálkodni. Az újabb befektetéseket visszafordították a gazdálkodásba, és az nyolcvanas évek végére kimondottan nagyüzem jellege kezdett lenni a téesznek. A vezetőtanácsba 25–30 személy tartozott, és ez volt a döntéshozó szerv, amely a havonta tartott közgyűléseken beszélt meg a fontosabb kérdéseket. A tényleges döntéshozatal az elnök kezében volt, ő döntött a szakmai, technikai kérdésekben egyaránt. Az elnök határozottsága nagymértékben hozzájárult a téesz jó gazdálkodásához; és a sikerélmény összefogta a téeszben dolgozókat és a vezetőséget. A téesznek fontos részlege volt a gépállomás, amely 1981–89 között élte fénykorát: négy községet szolgált ki, köztük Kászont is. Az alkalmazottak száma ekkor érte el a maximumot: a gépállomás 279 személynek nyújtott munkalehetőséget.

Szentmártonban a burgonya uralta a háztáji termelést, mivel a románok abban az időben is helyben felvásárolták. Így egyes családoknak a burgonyatermesztés már akkor jövedelempótló tevékenységet jelentett, de a kis területek miatt piacra elenyésző arányban termeltek, és a téesznek sem volt érdeke a háztáji támogatása. Ezen a vidéken nem alakult ki a téesz és a háztáji egymást kiegészítő-támogató kapcsolata, mint Magyarországon (Márkus 1991; Kovách 1988; Harcsa-Kovács-Szelényi 1994).

Az eddigiekből arra a következtetésre jutottam, hogy a téesz jó működése példa-szerű volt a szentmártoni lakosság szemében. A szentmártoni téesz pedig azért gazdálkodott sikeresen, mert: 1. jó minőségű földeken gazdálkodott; 2. a gazdák – a tagság – kiállt a téesz mellett és teljes munkaerő befektetéssel dolgozott; 3. kialakult egy olyan vezetőség, amely nem csak megkövetelte a munkához való hozzáállást, hanem különböző díjazásokkal ösztönözte is a tagságot erre. Ezek együttesen járultak hozzá a téesz sikeréhez és ahhoz, hogy az emberek felmérjék a közös gazdálkodás előnyeit.

⁷ Szentmártonban a hetvenes évek kivételével a téesz birtokolta a kaszálók több mint 50 százalékát. A szántóterület aránya egyre növekedett és 1980-ban a szántók 80,49 százaléka téesz tulajdonban volt.

A rendszerváltás

1989/90-ben nem történtek látványos átalakulások a mezőgazdaság területén. A téesz struktúra nagyvonalakban megmaradt. Az 1940/42-es törvényrendelet alapján lehetőség nyílt arra, hogy a téessen belül minden tag kaphasson 50 árat, vagy pedig járandóságot az 50 ár után. 1990 decemberében minden helységben felszámolták a téeszeket. Néhány faluban, Szentmártonban is, akadálymentesen ment végbe az átalakulás, mert a volt téesz-vezetőség megakadályozta, hogy a gazdák széthordják a volt téesz vagyonát. Az 1991/18-as törvény megjelenése után Szentmártonban nemcsak a 10 hektár szántó egyenértékét lehetett visszaigényelni, hanem a ledolgozott munkanapok után vagyonrészt is. Szentmárton faluban a téesz földjeinek egy részét nem osztották szét egyéni gazdák között, hanem két társulást alakítottak. Először a Burgabotek társulás alakult meg, utána a Testvériség. Aki igényelte, annak kimérték és kiosztották a visszaigényelt földjét. Szentmárton határában a földminőség hármastagolódású: I., II. és III. osztályú. A visszaigényelt földeket ennek függvényében osztották ki. Mindenki tudta, hogy hány hektárja volt I., II. és III. osztályú földben. Az összes I. osztályú földrészből kimérték neki, amennyi járt, ki a II. osztályúból és a III. osztályúból is. Így nem azt a földet kapta vissza, amit annak idején beadott, hanem azt, amit a társulás kimért a kiosztásra elkülönített részből. Ezért nem aprózták szét a földparcellák. A *Falufüzet 1993* adatai alapján a gazdák 74,23 százaléka kevesebb mint 1 hektár szántóval rendelkezik, és 57,57 százaléka pedig kevesebb mint 0,5 hektárral. A birtokolt szántóterületek alapján kiszámítható, hogy az egyéni gazdák legkevesebb 83,2 hektárt és legtöbb 147 hektárt birtokolnak az összes 2320 hektár szántóból. A két társulás összesen 816 hektár szántót művel. Így tehát az kilencvenes évek elején (1992, 1993) az összes szántóterület legkevesebb 38,75 százalékat és legtöbb 41,50 százalékát művelték. Ez az arány ma sem éri el az 50 százalékot.

Mai gazdálkodási formák Csíkszentmártonban

Románia mezőgazdasága a téesz uralta periódusra épül. Az országban létező gazdasági válság, a piaci-kereskedelmi követelmények, valamint a lakosság többsége által birtokolt szűk kis parcellák nem teszik lehetővé a piacra termelést. Összehasonlításképpen említem meg, hogy míg 1990-ben az átlagos megművelt terület nagyság Ausztriában 57 hektár, Angliában 109 hektár, Franciaországban 44 hektár, Németországban 29 hektár, addig Romániában átlagosan 2 hektárt művelnek meg háztartásonként (Traian 1996). Közismert tény a falvak elöregedése⁸ és az is, hogy a magántulajdonban levő földek nagy részét az idős, 60 év feletti lakosság birtokolja, akinek nincs fizikai ereje a földek megművelésére, és nincs a nyugdíján kívül más pénzjövedelme. Ők vezetik Csíkszentmártonban is a legnagyobb arányban létező önellátó családi parasztgazdaságokat. Az önellátó családi parasztgazdaságok mellett azonban már új formák is megjelentek, a vegyesgazdaságok, valamint a társulási gazdálkodási formák.

⁸ 1992-ben a falusi lakosság 22,2 százaléka 60 évnél idősebb.

Önellátó családi parasztgazdaságok

Az önellátás mai formái különböznek a hagyományos értelemben vett önellátástól, amikor minimális pénzkiadásra volt szükség, mivel a háztartások szükségleteik függvényében mindent előállítottak. A mai gazdasági-társadalmi viszonyok nem teszik lehetővé az ilyen típusú önellátást. Ma is igyekeznek mindenképp egy kicsit termelni ezek a háztartások, ellenben a megélhetésükhöz szükség van egy bizonyos pénzjövedelemre is (ez általában a téesz nyugdíj vagy a burgonyapénz és tejpénz), amelyből különböző kiadások mellett a vegyszereket is meg tudják vásárolni. Az 1991/18-as törvény megjelenése után Szentmártonban kimérték a földparcellákat, de még nem telekkönyvezték és nem osztották szét a birtokleveleket. A szentmártoni egyéni gazdaságokra jellemző a szalagszík-parcellás művelés. Ezek a parcellák a legnagyobb mennyiségben ma is burgonyát termelnek, mivel a földek jó minősége nagy átlagterméseket enged meg. Mivel a gazdák nagy részének van szántója valamelyik társulásban, földjének csak egy részén folytat önellátó gazdálkodást. Igaz, hogy az egyéni gazdálkodók 57,57 százaléka 50 ár alatti szántót birtokol 1992-ben, de ezek a parcellák nincsenek felaprózódva, pontosan a már említett földkiosztási stratégiának köszönhetően. Így ha a falusiaknak volna pénzük, gépekkel is dolgozhatnának. De önellátó gazdálkodásból éppen az a réteg tartja fenn magát, amelynek a legkevesebb földje van, és amely viszonylag a legszegényebb. 1994-ben a burgonya hektáronkénti átlagtermelése Szentmártonban 19,5 tonna. A lakosság többségének a szántóterülete 0,1–0,5 hektár között van, tehát a háztartások többségére átlagosan 0,3 hektár szántó jut. Mivel a gazdák a szántók nagy részében burgonyát termelnek, a szántó 75 százalékban (0,225 hektáron) termelik ezt meg – így egy gazda átlagosan 22–30 áron termel burgonyát. Ha figyelembe vesszük az átlagterméseket, akkor egy szentmártoni gazda évi 44–50 mázsa burgonyát termel. Ennek 60 százaléka marad önellátásra és 40 százaléka megy piacra (Chayanov 1986), 1,7–2,3 tonna, amelyből az évi bevétel elérheti a 1 824 500 lejt. Ha a termelő ebből kivonja az összes költségét, a munkaerejét is beleszámolva, akkor ez nem tűnik nagy összegnek. A családi parasztgazdaságok nem számítják fel a munkaerjük értékét (Chayanov 1986), azért tűnik sokkal jövedelmezőbbnek a burgonyatermesztés, mint amennyire az a valóságban. A társulástól kapott részesedést is jövedelemkiegészítőként lehet felfogni. Egy gazda a társulásba beadott földje után 30 százalékos részesedést kap az összterményből és ezen kívül a benthagyott vagyonrésze után pénzbeli juttatást is.

Ezek az önellátó családi háztartások abban különböznek a hagyományos önellátó paraszti háztartásoktól⁹, hogy pénzbeli jövedelemre fordítják a háztartásukban előállítottakból a fölösleget: a tejet, a burgonyát. Ezeknek a piacra lényegében nem kapcsolódik be a tágabb piaci hálózatba: a burgonyáért eljönnek a regátiak, vagy más felvásárlók, a tejet pedig a faluban értékesítik. Az egyéni gazdák eszközellátottsága szegényes, sokan még ma is a hagyományos, elavult eszközökkel művelik meg a földeket (állatvontatta faekével). A gépi munkaerőt kevesen tudják megfizetni, inkább a saját erejüket és idejüket fektetik be, amit nem számolnak fel költségnek. Sokan

⁹ A hagyományos paraszti háztartások jellemző vonásairól írnak: Egyed (1975: 29), Bourdieu (1990), Chayanov (1986), Service–Sahlins–Wolf (1973).

foglalkoznak állattenyésztéssel (főleg szarvasmarhával és juhval), de fajállata csak 2–3 gazdának van. A kölcsönös segítségnyújtás szokása eltűnőben van, mindenki pénzért segít a másinak.

A vegyesgazdaságok

A vegyesgazdaságok, vagy konyhagazdaságok olyan családi gazdaságok, ahol előállítanak ugyan saját fogyasztásra szánt mezőgazdasági termékeket, de emellett tisztességes, biztonságot adó havi jövedelmük is van. Számukra a gazdálkodás nem válságkezelő életstratégiát jelent, hanem csupán időtöltés, vagy megszokott spórolási tevékenység (Nemes 1996). A következőkben két szentmártoni vegyesgazdaságot fogok bemutatni.

- K. G. Szentmártonban született 1951-ben és a szentmártoni Mezőgazdasági Szakliceumban érettségizett. 1989 előtt a gépállomás, majd 1995-ig az Agromec (volt gépállomás) gépkocsivezetője. 1991-től ideiglenes munkanélküli. Gyermekkorában a szülei 8–10 hektárján segített a mezőgazdasági munkában. 1989 előtt nem gazdálkodott, mivel állami munkahelyen dolgozott. A földek visszaigénylése után az apósával közösen kezdtek gazdálkodni 6 hektáron. Ezt a 6 hektárt kettes vetésforgóban (2 ha–4 ha) művelik meg. Az első forgóban levő földek mind jó minőségűek, így nem aprózódtak el. A második forgóban levő 4 hektár ellenben 9 helyen található. A legkisebb parcella 40 ár, így már nyereséges gépekkel dolgozni. A burgonyatermesztés 100 százalékban gépesített¹⁰. Általában családi munkaerővel dolgoznak, és legtöbbször a rokonság segít be (ennek fejében K. G. a gépeivel visszasegít a rokonság gazdálkodásába). Napszámot csak ritkán fogadnak, és akkor is csak a burgonyaszedés csúcsidejében (talvaly 20 embert fogadtak fel). Megtermelt kultúrái a burgonya, zab, árpa és búza, de a hangsúlyt a burgonyatermesztésre helyezi, mivel az jövedelmező. 3,4 hektáron termelnek burgonyát és hektáronkénti átlagtermése eléri a 20–22 tonnát. A megtermelt mennyiségből 10–15 tonnát értékesít, így az évi bruttó bevétele 14 millió lej körül van. Ha mindig eléri ezt az átlagtermést, akkor jövedelmező a gazdálkodása. A vetőmag 10 millió lejbe kerül, és ha ehhez a költséghez felszámoljuk a befektetett munka árát, K. G. szerint akkor is nyereséges a burgonyatermesztés. A gazdálkodás legnagyobb hátránya, hogy nincs szervezett piac, szervezett értékesítés. Moldvából és Bukarestből vásárolják fel a megtermelt burgonyát. Előre nem kötnek szerződést, mert bizonytalan, hogy fog-e a vásárló fizetni. Ő a fentebb említett ok mellett azért nem adta be a 2 hektárját a társulásba, mert volt alkalma gépeket vásárolni. Ez nagyobb munkabefektetést igényel, mintha a társulásban lenne ez a parcella, de a belőle keletkező haszon is nagyobb.
- L. D. vegyesgazdasága jóval nagyobb méretű, mint az előbbi gazdaság. Akár családi kisvállalkozásnak is lehetne nevezni, mivel megvan az anyagi, szakismereti és kapcsolati tőkéje is, amelyeket maximális hatékonysággal kombinál. Fő jövedelemforrása a mezőgazdaság, ellenben nagy súlya van az állami munkahelyéről származó jövedelmének is: anyagi és kapcsolati tőkéjének alapját biztosítja. L. D. 1948-ban született (nem a faluban) és gépészmérnöki diplomát szerzett. 1981–89 között a csíkszent-

¹⁰ Először a megspórolt és közösen összetett pénzalapból vettek egy traktort. A Nyugaton élő nagybátyjától kapott ekét, kombinátort. Később a bejött jövedelemből egyre több gépet vásárolhattak, míg ki nem alakult a mai gépparkjuk.

mártoni gépállomás, utána 1990–92 között a Megyei Mezőgazdasági Hivatal igazgatója, majd 1992-től újra a gépállomás igazgatójává választják. A gazdaságot a fiával kettesben tartják fenn. A gazdálkodás megszervezése és irányítása az ő feladata. A munkát teljes egészében a 23 éves fia végzi a gépek segítségével, aki Marosvásárhelyen érettségizett a Gépészeti- és Autószerelői Szakiskolában. A fia autóvezető a Gazdasági Igazgatóságon. L. D. összesen 20 hektár szántón gazdálkodik, amelyből saját földje csak 85 ár. A többi területet felvásárolta és bérbe vette a csíkszentgyörgyi határból¹¹. A bérelt földekért a rajta megtermeltek 25 százalékát fizeti a tulajdonosoknak. Jelenleg mindent gépesítve végez, kivéve a szántást és az aratást¹². A legtöbb gép saját készítésű: nagyon sok vállalattal tartja a kapcsolatot, akiktől az ócskavas számba menő régi gépeket olcsón megvásárolja, hazahozza és itthon a fiával átdolgozza őket. A megtermeltek közül a legfontosabb termény a burgonya, amelyet egy forgóban 6–7 hektáron termel. A vetésforgó érdekében a burgonya mellett búzát és takarmány növényt is vetnek. A tavaly 37 millió lejre adott el burgonyát. Nyereséges a burgonya-termesztés, mert ha 1 hektárra a költség 5000 lejbe jött ki, az összbevétel 1 hektár után 10 000 lej volt. A burgonyát felvásárolják a románok, valamint szerződése van a katonasággal. A megtermelt gabonát magánpékségekkel kötött szerződések, valamint az állami szerződések útján értékesíti. A vetőmag tárolását úgy oldja meg, hogy bérbe veszi a gazdák által nem használt nagyobb pincéket, fizetesképpen pedig besegít a gépeivel a bérbe adók gazdálkodásába. A takarmánynövényt a saját állataival eteti fel. Hat juhot, 10 bányát és 2 sertést tartanak – hobby és jövedelempótló tevékenységként. L. D. azért nem lépett be a társulásba, mert a jövőt nem a társulási gazdálkodási módban látja, hanem a 20–25 hektáros farmgazdaságban.

Az önellátó vegyesgazdaságokra jellemző a nagyobb volumenű piacra termelés, de hátráltatja a termelőket a szervezett piac hiánya. Nagy mennyiségben termelnek burgonyát, de nem tudják előre, hogy akad-e felvásárlójuk. Családi munkaerőre alapoznak, mivel nagyfokú a gazdaságuk gépesítése: 80–90 százalékos mindkét bemutatott gazdaságban. Ezeket a gépeket az állami munkahelyen összegyűjtött, összepórolt saját tőkéből vagy külföldi segítséggel vásárolták meg. Nem jellemző a hitel felvétele, kölcsönöket is barátoktól, rokonoktól kérnek. A rokonok, barátok kézi munkaerővel is besegítenek a gazdaságba. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a rokonsági és szomszédsági kapcsolatokat átkonvertálják gazdasági érdekkapcsolatokká és erre fordítják a ceremoniális alapjuk¹³ (Service–Sahlins–Wolf 1973) egy részét. Egy másik fontos tényező, hogy a konyhagazdaságok irányítói, szervezői mezőgazdasági szakemberek, ismerik a racionális és hatékony gazdálkodás formáit.

¹¹ 1993-ban 70 ár szántót 300 000 lejért vásárolt, 1995-ben 50 árért elcserélte az Olteit személygépkocsiját, ami 3,5 millió lej értékű volt.

¹² Először egy kis traktort vásárolt meg, majd egy ültetőgépet és egy kapálógépet – saját tőkéből. A burgonyaszedőgépet kölcsönből vásárolta meg, 2 800 000 lejért, amit azonban két hét múlva visszafizetett a burgonya árából.

¹³ „(...) ahol az emberek önellátóak élelem és javak tekintetében, társadalmi kapcsolatokat kell fenntartaniuk társaikkal. Ezt a viszonyt körülbástyázza valamilyen szimbolikus építmény, amely az illető viszonyt szabályozza, igazolja, magyarázza. Minden társadalmi viszonyt körülvesz valamilyen szertartás, és a szertartásért munkával, javakkal vagy pénzzel kell fizetni. Ha az embereknek társadalmi viszonyokban kell részt venniük, úgy azon munkálkodniuk is kell, hogy létrehozzanak egy olyan alapot, amelyet ezekkel a kiadásokkal terhelni lehet. Ez a ceremoniális alap” (Service–Sahlins–Wolf 1973).

A társulások

A *társulások* mezőgazdasági termelésre specializálódott magán vagy félig magán vállalatok. Itt nem a családi gazdaságok, családi kisvállalkozások a mezőgazdasági termelés egységei, hanem vállalati szinten működő állami- vagy magángazdaságok. A csíkszentmártoni téesz felbomlása után a községben két társulás alakult, a Burgabotek Rt és a Testvériség Rt. A következőkben ennek a két társulásnak a gazdálkodását fogom bemutatni. A téesz felbomlása után Szentmártonban alakult egy 30 tagú felszámoló bizottság. Ez a bizottság egy kérdőívet küldött szét a faluban, amelyben mindenki kinyilváníthatta, hogy milyen formában szeretne a továbbiakban gazdálkodni: egyénileg vagy társulási formában. A lakosság 80 százaléka a társulási gazdálkodást választotta. Először megalakult a Burgabotek, majd nyomában a Testvériség. Akik az egyéni gazdálkodási formát választották, azoknak kimérték a visszaigényelt területeiket.

A *Burgabotek Rt* az 1994/16-os törvény alapján alakult meg. A törvény szerint egy mezőgazdasági részvénytársaság a tagok földterületei mellett a vagyონrészüket is birtokolja. Így azok lehettek a társulás tagjai, akik a téesz felbomlása után kapott földrészüket és a vagyónrészüket is a társulás rendelkezésére bocsátották, 1991-ben 380 taggal alakult a Burgabotek, 20 millió lejes alappal, amelynek felét a tagok vagyónrésze tette ki, és több mint 600 hektár földterület felett rendelkezett. Akik kivették a földterületüket, annak a társulás kifizette a vagyónrészüket is: 10 millió lejt. A Mezőgazdasági Banktól külön vettek fel hitelt, a vagyónrész kifizetésére és külön a termelésre, összesen 400 millió lej értékben. Két fontos oka volt annak, hogy megalakult a társulás. Az első ok, hogy az öregeknek nincs munkaerejük a földműveléshez. A második ok, hogy akik nem laknak a faluban, azoknak nincs idejük gazdálkodni. A társulás tagsága effektív nem dolgozik be a társulás gazdálkodásába, hanem azt a kis földterületet műveli, amit meghagyott magának. Tulajdonképpen tagoknak azokat tartja az igazgató, akiknek benn van a földjük, a vagyónrészük és állandó alkalmazottak is. Ez alig 50 személyt jelent az 85 alkalmazottból. A tagok terménybeli részesedése 30 százalékos volt kezdetben, később ez lecsökkent 25 százalékra. A vagyónrészük után 10 százalékos részesedést kapnak, ez hektáranként 850 000 lejt jelentett 1995-ben.

A társulás három ágazatra támaszkodik: van egy növénytermesztési, egy állattenyésztési és egy gépészeti-feldolgozó ágazata. A részlegeket egy mezőgazdasági mérnök, egy gépészeti mérnök, és egy állattenyésztési mérnök irányítja, az igazgató pedig agrármérnök. Ez a szakember gárda alkotja az ügyvezetői bizottságot, a társulás vezető rétegét. Mind falubeliek, de még nem dolgoztak együtt. A tagság nevezte őket ki részlegfelelősöknek, utána felkérték az igazgatót, vállalja el az irányítást. Az a tény, hogy már előzőleg ismerték egymást, egymás szaktudását, munkabírást, képességeit, hozzájárult ahhoz, hogy elvállalják, amire felkérte őket a tagság. A társulást „mint egy céget” irányítják és szervezik meg. Minden héten tartanak megbeszéléseket, hónaponként ügyvezető bizottsági gyűlést, és egy évben egyszer közgyűlést. Az igazgatói bizottság kimondottan a termelési kérdésekkel foglalkozik, az ügyvezetői bizottság az irányítással, szervezéssel és a mérlegkészítés a könyvelő-ség feladata. A tagokkal levélben, újságon keresztül tartják a kapcsolatot: újsághir-

detésben közlik a terménykiadást, hogy a nem falubeli lakosok is értesülhessenek róla. A kereskedelmi kapcsolatokért az igazgató felelős. Az utóbbi két évben terményfelvásárlásra a katonasággal és a kórházzal kötöttek szerződést, addig a termények véletlenülre bízott értékesítése folyt.

A társulás mind a négy esztendőben nyereségesen gazdálkodott. A megvalósított összjövedelem nagysága fele arányban tulajdonítható a földek jó minőségének, és fele arányban a gazdaságos befektetéseknek. Legnagyobb területen búzát, rozst és burgonyát termel (átlagban az összterület 37,89%-ban, valamint 29,24%-ban). A három év hektáronkénti átlagtermése a búza és rozs esetében 2,9 tonna, a burgonyánál pedig 22,6 tonna, így a búza és rozs egy évi átlag össztermése 757,5 tonna, a burgonyáé pedig 4426,6 tonna. Ha a gabona kilóját számítjuk 600 lejbe és a burgonyáét 890 lejbe, akkor a társulás csak ebből a két terményből származó bruttó bevétele 4 milliárd lej. Az összes költségek levonása után – beleszámítva az alkalmazottak fizetését is – nyereségesnek tűnik ez a gazdálkodási forma¹⁴. A bevételt visszafordítják újabb beruházásokra: gépek vásárlására, gépkarbantartásra, vegyszerek vásárlására, az adók kifizetésére. A gabonabetakarításon kívül, ahol az Agromec segítségét veszik igénybe, minden tevékenységet sikerült gépesíteni. Évente 200 idegen munkaerőt, és 30–40 falusi munkaerőt fogadnak fel a csúcsidőben.

A társulás tagokkal kötött szerződése magában foglalta, hogy a tagok minimum négy évig benn kell hagyják a földjeiket a társulás használatában. A négy év letelte után 40 személy igényelte vissza földjét a társulástól. 40 hektárt mérettettek ki és önálló vegyesgazdaságot alakítottak.

A *Testvériség Rt* 1991 nyarán alakult, mint jogi személy, de a termelését csak 1992-ben kezdte meg 138 hektár szántóterületen. Amikor megalakult a nagy Társas, úgy gondolta a földosztó bizottság, hogy alakít ő is egy külön társulást, a kicsi Társast. Akárcsak a Burgabotek, a Testvériség is azért jött létre, hogy az öregek és nem faluban lakók (17–19 személy) földjét megművelje. 54 személy társult a Testvériségbe, és mindenki fejenként 10000 lejjel járult hozzá az alaptőke létrehozásához¹⁵. Az első évben hitelt vettek fel a Mezőgazdasági Banktól, de ezt mind vetőmagra és műtrágyára kellett fordítani. Mivel kevés géppel rendelkeztek¹⁶, az Agromec segítségét vették igénybe fizetés fejében. A második és harmadik évben már gazdaságosabban működtek, nagyobb hitelt vettek fel (20–30 millió lejt) és bővítették a gépparkjukat. 1995 a legsikeresebb évnél bizonyult: a profitból újabb gépeket vásároltak és elérték, hogy 1996-ban nem kellett kölcsönhöz folyamodniuk és megtakaríthatták bevételük 40 százalékát, amit fizettek az Agromecnek.

A Testvériség csak növénytermesztéssel foglalkozik. Első évben ugyanakkora területen termelt gabonát, mint burgonyát (1993-ban az összterület 36,95%-ban és 36,23%-ban). A gabonából származó bevétele csak 10 százalékát tette ki az összjövedelemnek, ezért a következő években a burgonyatermesztésre állott rá (1994-ben területrészesedés 41,22%; 1995-ben 45,31%). A három év hektáronkénti átlagter-

¹⁴ A tagoknak kifizetett részesedés pénzbeli értékben hektáronként csak 850 000 lej, tehát összesen 570–580 millió lejt fizetnek részesedésnek egy évben.

¹⁵ A téesz vagyónrészéből a kicsi Társas tulajdonába került egy istálló, egy raktárhelység, 3 traktor, 1 utánfutó, 1 pinchehelység és 2 irodahelység.

¹⁶ A három traktoron és utánfutón kívül más géppel nem rendelkeztek az első évben, a második és harmadik évben egy cséplőgéppel és egy kultivátorral bővítették gépparkjukat.

mése 20,3 tonna, évi átlagos össztermelése pedig 1100,6 tonna. Ennek 30 százalékát, 330,2 tonnát osztották ki a tagoknak. A maradékból származó bruttó bevétele 680–690 millió lej, ami nyereséges gazdálkodást csak az utolsó évre jelentett (kivonva a tagoknak járó 30 százalékos részesedést, a bruttó jövedelem 1995-ben 795 millió lej). A búzát a romániai gabonaforgalmazó cégnek adták el nem előre kötött szerződés útján. A burgonyaért kezdetben eljöttek a regátiak és felvásárolták. A második évben kötöttek szerződést a Vetőmagforgalmazó Központtal, de az nem tudott fizetni és a burgonyát újra a faluban kellett eladni. Csúcsidőben a Testvériség is bér munkásokat szerződtet. A tavaly 70 vendégmunkás segített a betakarításnál, napi 4 mázsa burgonya fizetségért.

Öt év alatt a társulásnak négy elnöke volt. A mai elnök egy 35 éves mezőgazdasági agrotechnikus, és a társulás tanácsadója egy mezőgazdasági mérnök. A tagság nem veszi ki részét a fizikai munkából. A tagok részesedése 30 százalék, így nincs érdekeltségük abban, hogy bedolgozzanak a társulásba, mindenki inkább az otthoni 1–2 hektárját műveli.

1995-ben 5 személy kérvényezte a földterületének kimérését: 20 hektárt szaktítottak ki a társulás összterületéből.

Összefoglalásul azt emelem ki, hogy 1995-re mindkét társulás elérte, hogy nyereségesen gazdálkodjon. Ez a kisebb társulás esetében jelentett nehézséget, mert jóval kevesebb induló tőkével rendelkezett, a szakember gárdája hiányos volt, gépeket csak a közelmúltban vásárolhatott, nem tudott kapcsolatokat kiépíteni és nem volt kiforrott vezetőrétege. A másik fontos különbség, hogy míg a „kicsi Társas” kimondottan a növénytermesztésre, pontosabban a burgonyatermesztésre szakosodott, addig a „nagy Társas” több lábon tartja magát: állattenyésztésen, kisipari mellékágakon. Ezek a mellékfoglalkozások egy relatív biztonságot is nyújtanak, hiszen egy természeti csapás következtében nem engedik csődbe a társulást. A technikai, technológiai kérdésekben nincsenek különbségek a két társulásban, az értékesítésnél ellenben újra jelentkeznek eltérések. Míg a Burgabotek nagy volumenben köt szerződéseket a katonasággal és a kórházzal, addig a „kis Társasnak” inkább véletlenül bízott piaci vannak. Habár a Burgabotek anyagi háttere megengedhetné, vertikális integrációt még nem épített ki, csak a búzatermelésnél, -feldolgozásnál és -értékesítésnél.

Kászon, a hanyatló falu¹⁷

Hagyományos paraszti gazdálkodás

Kászon társadalmi-gazdasági életének inkább az I. világháború előtti időszaka különbözött a szentmártoniétól. Kászonban volt uradalmi nagybirtok és ez meghatározta bizonyos társadalmi kategóriák életvitelét: a zsellérékét, földnélküliekét. A Havas nagy erdőterületei, a közrezárt legelők a közbirtokosság tulajdonát képezték

¹⁷ A statisztikai adatok az *Évi statisztikai beszámolókból* (1993, 1994) és a *Falufüzetekből* (1965, 1975, 1985, 1993, 1994, 1995) származnak.

1863-tól: a határnak fele, több mint 10 000 hektár, erdőterület volt¹⁸. Kinek mennyi birtoka volt a határban, kétszer annyi részesedése, szavazata volt az erdőterületből: egy nagyobb birtokos gazdának volt 10–15, egy közepesnek 5–8 és a szegényebbjének 3–4 szavazata. A közbirtokossági részesedés nagy segítség volt az akkori gazdának. A kapott famennyiséget eladták, és ezt a pénzüsszeget visszafordították az állattenyésztésbe. Kászonban még székelőföldi viszonylatban is nagy fontosságú az erdő, mivel a szántóföldek gyenge minősége miatt nem lehetett csak földgazdálkodásból megélni¹⁹. Kászon másik természeti kincse a borvíz. Akárcsak az erdők, legelők, a borvíz források is közös tulajdont képeztek. A község 2–3 kútjából négy pár ló szünet nélkül hordta a borvizet a közeli városokba, ahonnan vonattal szállították az ország különböző vidékeire. Az erdő és a borvíz segítette a megélhetést. Ezek mellett a fiatalabb asszonyok és férfiak Bukarestbe mentek szolgálni szakácsnak és bognárnak.

A kászoni ugarrendszer két fordulós volt és ez fennmaradt egészen 1940-ig. Ez az ugarrendszer felemésztette az állatok erejét, mivel évente kétszer-háromszor is szántottak. A tehenek így nem tudtak nagy mennyiségű tejet adni. Abban az időben nem gépekkel művelték meg a földet, hanem kézi munkaerővel²⁰, és a legmegfelelőbb a kisparscellás gazdálkodás volt, mivel lakosság így a teraszokon is tudott termelni (gépekkel már nem lehetett volna). Már abban az időben próbálkoztak a szántók tagosításával, de a lakosság többsége elutasította, mivel a földek minősége nagyon változó: egy parcella földnek három–négy minősége van, ezért a tagosítás során egyesek jól jártak volna, mások meg nem²¹.

1940–44 között a magyar állam nagy mértékben segítette a paraszti gazdaságokat: hitelt nyújtottak állatvásárlásra, az állat-beszolgáltatáskor megfizette a gazdákat, támogatta az eszközvásárlást is²². 60 százalékos kedvezményt adott a vetőmagokra, gazdatanfolyamokat szerveztek Csíksomlyón, amelyek célja az volt, hogy rábírják a gazdákat, hogy gazdaságosabban termeljenek, fogékonyabbak legyenek az új módszerek iránt. Ezeket elég nehéz volt megvalósítani Kászonban, mivel az ugarrendszer kötött dolog volt, és az idős gazdák ragaszkodtak ehhez. A fiataloknak akkor sem volt beleszólásuk a gazdálkodásba.

Kászonba a kvóta nagyon magasra volt szabva. Mindenki a birtokolt földterület függvényében szabták ki, hogy miből mennyit kell beszállítani. Egy kategóriába tartoztak az 1–3 hektáros háztartások, egy másikba a 3–15 hektárosok, és így tovább. Azonban a legtöbb helyen egy háztartásban két család lakott, és az összesített terület nagyság alapján nagyon sok háztartás került a magasabb kvótát fizetők kategóriájába²³. Már 1949-ben megkezdődött a kulákosítás. Bárkit kuláknak nyilvánít-

¹⁸ Már a Kászonszéki Krónika említi, hogy a kászoniak panaszleveleikben gerendák, bornák hiánya miatt nem siránkoznak, s a tűzhely melegét sem hiányolják.

¹⁹ 1948-ban a kormány nem ismerte el magántulajdonként az erdőt és államosította. Most, 2000 februárjában már esély van arra, hogy a Közbirtokosság erdőterületeit visszaszolgáltatásuk jogos tulajdonosaiknak.

²⁰ Akkoriban a föld még lágy volt, könnyen meg lehetett művelni kis fackével (amely csak 15–16 cm mélyre szántott), faboronával, és a falubeliek megjegyezték, ki az, aki jól szánt.

²¹ Ez a gondolkodásmód ma is jellemző.

²² Akkor a községből 200–250 gazda vett ekét, sokan még ma is azzal dolgoznak.

²³ 6,40 hektár után, amelyből csak 2,5 hektár a szántó, 27 mázsa gabonát kellett beadni.

hattak, kivéve a kommunistákat. Ez utóbbiak közül kerültek ki a téészek elnökei, raktárosai, brigádosai.

Kászon és Csíkszentmárton kollektivizálás előtti gazdálkodási gyakorlatában a leglényegesebb különbség az volt, hogy az egyik községben, Szentmártonban, meg lehetett a földgazdálkodásból élni, míg a másokban, Kászonban, mindenféle jövedelempótló tevékenységre szükség volt a létfenntartáshoz. Ezenkívül ugyanazokkal a kezdetleges, hagyományos eszközökkel gazdálkodtak mindkét községben, ugyanazokat a terményeket termesztették, mivel mindkét község lakossága önellátó volt. A piacra termelés mindkét községben elhanyagolható. Mindkét községben nagy súlya volt az állattenyésztésnek, még ha ez Szentmártonban nem is volt létfontosságú. A kászoniak nagyobb hangsúlyt fektettek a közbirtokosságra, mivel Kászonnak nagy erdőterületei voltak, és a fakitermelés is, akárcsak az állattenyésztés, létszükséglet volt. A magyar világ egyformán ösztönző volt mindkét községben, talán valamivel kiemelkedőbb szerepe volt Kászonban, mivel hátrányos természeti-földrajzi helyzete miatt a községnek nagyméretű és sokrétű támogatásra volt szüksége. Azonban az a 4 év 1940–44 között kevés volt ahhoz, hogy a támogatások eredményei megfogjanak a lakosságban. Ezt a periódus követő nehéz ötvenes évek pedig megakadályozták, hogy a kezdeményezőbb készségű gazdák alkalmazhassák a tanultakat.

A kollektivizálás²⁴

Az ötvenes évek végén Kászonban 10–15 személy társult azzal a céllal, hogy szövetkezeti formában gazdálkodjon. Ez jelentette a téészek kialakulásának csíráját. Kászonban 1962-ben ment végbe az erőszakos kollektivizálás. A község nagy területe miatt két téészt alakítottak. Akárcsak Szentmártonban, a lakosság többsége Kászonban is kollektivistá lett, magángazda nem nagyon maradt²⁵. Ebben az időszakban lendült be az iparosodás és a kászoni falvak lakóházainak többsége 1962 után lakatlanná vált.

A kászoni földek rossz minősége meghatározta a téész egész gazdálkodási gyakorlatát. A kászoni téészekben a legelő és kaszáló területe jóval meghaladta a szántóterület nagyságát²⁶. Kezdetben a szántók 1/4-ét művelték meg, tehát a jobb minőségű szántókat, a többit meghagyták kaszálónak vagy parlagon hagyták, akárcsak most. A hatalmas kaszáló területek pedig idővel elbokrosodtak. A téészek a szarvasmarha-tenyésztésre helyezték a hangsúlyt, mivel hatalmas kaszáló és legelő területeket birtokoltak²⁷. A község Gazdasági Nyilvántartásainak statisztikái szerint az

²⁴ Az adatok a téész évvégi beszámolókból származnak.

²⁵ Kászon Újfaluban tudnak 4 magángazdáról, akik 2-5 hektáron gazdálkodtak.

²⁶ A hatvanas években és a nyolcvanas években a kaszálók szinte teljes egészében a téész tulajdonában voltak, a hetvenes években pedig az összkaszáló 61,42 százalékt birtokolta. A szántóterületek aránya Kászonban is növekedett, így a nyolcvanas évekre nagyrésztük már a téész tulajdonát képezték.

²⁷ Európai szinten 1 hektár eltart egy számosállatot, tehát egy szarvasmarhát is. Az összefalu szintjén 1 hektár legelőre 0,68 darab szarvasmarha jutott, míg a téész 1 hektár legelőjére 2 darab szarvasmarha 1985-ben.

összfalu szarvasmarha-állományának 50–60 százaléka képezte a téeszek tulajdonát, a maradékot otthon gondozták a háztájiban: 1132 szarvasmarhát²⁸.

Kászonban másképp alakult a szövetkezeti állattenyésztés, mint Szentmártonban. Az egész állomány lezüllött, mivel az állatok mostoha kézbe kerültek. Az állatgondozók igénytelenek voltak, nem az állatokra ügyeltek, hanem arra, hogy minél hamarabb leteljen a munkaidejük. Az is közrejátszott az állomány lezülléséhez, hogy rossz volt a takarmányszéna²⁹. Kezdetben 300–400 darab szarvasmarha volt a téesz tulajdonában, és az öt faluból összesen 24 liter tej gyűlt össze, és idővel is csak napi 500 liter tejet sikerült kifejni (ma egy családnál egy nap alatt gyűlik össze 50 liter tej) A tehénállomány, a sertésállomány, valamint a juhállomány szintén az egyéni-eknél volt túlsúlyban.

A kászoni háztartások is inkább burgonyát termesztettek a téesztől kapott 15 áron. A téesz egy idő után mégiscsak rászorult a háztájik segítségére. A kaszálók egyre nagyobb arányú rongálódását megakadályozván részes művelésbe adta a kaszálókat. A lekaszált területről 30 százaléket kellett a gazdák beszolgáltatassanak a téesznek. Ez elég nagy támogatást jelentett a tagságnak, főleg miután a többletbe beszolgáltatott szénáért búzát is kaptak.

A kászoni téeszek üzemszervezései a szentmártoniéhoz hasonlóak: elnök, alelnök, 4 agrármérnök, könyvelők, raktárnokok és brigádosok. *Ellenben nagy különbség létezett a két téesz tagságának mentalitása között. Míg a szentmártoniak ösztönözve voltak a hozzáállásra, a kemény munkára, addig Kászonban mindenki, a vezetőségtől kezdve a gazdáig ott próbálta megkurtítani a téesz gazdaságát, ahol éppen lehetett. Ebben az időben romlott el az a létező kevés szántóterület is, mert nem gazdálkodtak mezőgazdaságilag szakszerűen. A kászoni téesz fejlődési vonala eltért a szentmártoniétól: összességében általános rombolás és összeomlás jellemzi a kászoni téesz gazdálkodási gyakorlatát. Ezért gondolkozik másképp a két falu lakossága a mezőgazdaságról. Ennek az eredménye, hogy a kászoniak nem tartják jövedelmezőnek a közös gazdálkodást.*

A rendszerváltás

Amikor az 1989/90-ben megjelent 1990/42-es törvényrendelet alapján lehetőség nyílt arra, hogy a téészen belül minden tag kaphasson 50 árat, vagy pedig járandóságot az 50 ár után, Kászonban néhány ügyesebb-ember (30–40 személy) kimérte magának a föld legjavát, ott ahol éppen gondolta és függetlenül attól, hogy az a föld-parcella kinek a tulajdonába kellett volna kerülnön. Ezek a gazdák társultak (szinte 300 hektár területet tagosítottak) és megalapították a Kisgazda Pártot. Összel learatták az elvetett terményt és szétosztották maguk között. 1990 decemberében felszámolták a téeszeket. Kászonban ahogy megszűnt a téesz, az emberek mindent szét-hordtak, ami a kezük ügyébe került, és nyoma sem maradt az egykori téesz épületeinek, gépeinek és állatállományának.

²⁸ Mivel a lakosságszám 1985-ben 3037, így minden második-harmadik lakosra jutott egy szarvasmarha.

²⁹ A szénát lekaszálták, de egy hét után még nem hordták be, addig sütötte a nap, verte az eső.

Az 1991/18-as törvény megjelenése után Kászonban is visszaigényelheték a gazdák a 10 hektár szántó egyenértéket. A beadott földterületek, a téeszben ledolgozott munkanapok után azonban nem fizettek vagyónrészt, úgy mint Szentmártonban.

1995-ben a háztartások 40,35 százaléka birtokolja a legkevesebb szántót és a háztartások több mint felének (63,31%) van 1 hektár alatti szántóterülete. A háztartások az összes szántóból (2524 hektár) 1076 hektártól (42,63%) és 1278 hektárig (50,63%) terjedő területet birtokolnak, de nem biztos, hogy ezt mind megművelik. Tehát a kászoni szántóterületek több mint fele nyilvántartásba sincs véve. Az interjúk anyagából kiderült, hogy Kászonban a birtokolt szántóterületeknek (1076 hektártól 1278 hektárig) 25 százalékát művelik effektív (269 hektártól 319,5 hektárig), ez azt jelenti, hogy az összes szántóterület 87,35–89,35 százaléka hever parlagon vagy kaszálónak használják. A kászoni összes kaszálónak szintén 75 százalékát legelőnek használják és a kimondott összes legelőnek körülbelül 10 százalékát használják effektív legelőnek. A lakosság csak a jobb minőségű területeket igényelte vissza, mivel a téesz gazdálkodása alatt annyira leromlottak a földek, hogy a visszaigényelhető 10 hektár szántóegyenértékből nagyon keveset lehet hasznosítani.

Mai gazdálkodási formák Kászonban

Kászonban önellátó családi parasztgazdaságokkal és családi kisvállalkozókkal találkoztam.

Önellátó családi parasztgazdaságok

Az önellátó családi parasztgazdaságok túlsúlyban vannak Kászonban is. Az 1991/18-as törvény megjelenése után mindenki szerette volna kimérettetni a földparcelláját, telekkönyveztetni és megkapni a birtokleveleket, de mindez még akkor nem valósulhatott meg. Szentmártonban úgy mérték ki és osztották szét a földterületeket, hogy minél kevésbé aprózódjanak fel. De Kászonban az emberek ragaszkodtak ahhoz, hogy mindenki azt a parcelláskát kapja vissza (vagy annak egy részét), amit 1962-ben a téeszbe adott. Ez a makacs ragaszkodás az oka annak, hogy nem lehet tagosítani a földeket. Ezért kénytelenek az emberek kisebb-nagyobb mértékben visszatérni a hagyományos földhasználathoz.

1995-ben a lakosság 32,56 százalékának a mezőgazdasági összterülete kisebb mint 1 hektár, ez az 1 hektár is több kis parcellában fekszik. Minimum 40 ár kellene egymás mellett feküdjön ahhoz, hogy gépekkel lehessen azt művelni. A legtöbb család ma is két tehénnel szánt, óriási erőbefektetéssel. A kis parcelláján próbál mindent megtermelni: burgonyát, rozsot, sörárpát, cukorrépát és egy nagyon kevés búzát. Mivel a gazda a tehenével szánt, az nem tud annyi tejet adni, így a tejpenz is egyre kevesebb lesz³⁰. Ebben a kimerítő gazdálkodási formában az idős gazdák dolgoznak, akiknek fogytán a munkaerejük és akik túlnyomó többségben a kevés téesz nyugdíjból élnek. Kászonban a tejbegyűjtő központba szállítják a tejet, ahol literenként 450–500 lejt fizetnek érte (1995-ben). A kászoni háztartásoknak ez az egyik

³⁰ Ha két napot dolgoztatják a tehenet a mezőn, 10 liter helyett csak 3 litert ad.

legfontosabb pénzbevételeik. 1995-ben a községben 2000 szarvasmarha volt, amelynek fele tehén. Naponta 2000–3000 liter tejet szállítottak a csarnokba, a piacra, ami az össztejmennyiség 40 százalékát (Chayanov 1986) jelentette. Háztartásonként 10–50 liter tejet vittek a csarnokba, ami 4500–25000 lej bevételt jelentett naponta. A másik pénzforrás a burgonya. 1994-ben Kászonban a burgonya hektáronkénti átlagtermelése 10,9 tonna. A háztartások többségére átlagosan 0,3 hektár szántót számíthatunk. Az interjúkból kiderült, hogy Kászonban is a szántók nagy részében, mondhatjuk 75 százalékban (0,225 hektárban) a gazdák burgonyát termelnek. A kászoni átlagtermésekkel számolva egy gazda ezen a 25–30 áron 25–30 mázsa (2,5–3 tonna) burgonyát termel évente. Ennek 60 százaléka marad önellátásra és 40 százaléka megy piacra (Chayanov 1986): 0,9–1,3 tonna, amelyből az évi bevétel elérheti az 1 019 050 lejt. De a kászoni gazda sem számolja fel munkadíját, így a valóságosnál sokkal jövedelmezőbbnek tűnik a burgonyatermesztés. Kászonban szintén jövedelemforrást képez a juhtartás. 1995-ben a kászoni juhtartó gazdák 2,29 százaléka növelt 50–200 db juhot, ezek a gazdák kimondottan a juhállományból szerezték jövedelmüket. Talán ebből a szempontból őket is családi kisvállalkozók körébe kellene soroljam. A gazdák a juh- és bárányhúst, valamint a juhtejet tudják hasznosítani. A gyapjúnak nincs piaca. Évente egy juhtól 10–12 kg sajtot lehet nyerni. Az összjuhállománynak körülbelül fele fejősjuh, így a gazdák többsége évente 70–80 kg sajtot állított elő. Ennek 60 százaléka maradt az önellátásra és 40 százaléka ment piacra. Ha 1 kg sajt árát 4000 lejbe számítjuk, akkor a lakosság többsége évente a sajtból körülbelül 100 000–120 000 lejt tudott kihozni, nem számolva fel semmilyen költséget. A bárányhúsból is ekkora lehetett a bevétel, ha egy átlag gazdának volt 7–8 báránya és a bárányhús kilóját 4000 lejben számítjuk.

1996-ban az erdőgazdálkodás nem segítette a kászoni embert, mert az erdők általi tulajdonban voltak. A borvízzel sem kereskedhettek, mert a gyenge infrastruktúra miatt költséges a vasút közelébe szállítani a borvizet.

Családi kisvállalkozások

Családi kisvállalkozások körébe azokat a családi gazdaságokat sorolom, amelyek a mezőgazdasági termelést főfoglalkozásuknak tekintik és jövedelmük nagy részét a gazdálkodásból szerzik meg. Kevés ilyen gazdaság van, de számuk növekszik annak függvényében, ahogy a fiatalabb gazdák kezdik átvenni a gazdaság irányítását. A kisvállalkozások körében rétegződés jelent meg. A rétegeképző tényezők a gazdasági, a kapcsolati, és a szakismereti tőkék. Nagyon kevés családi kisvállalkozás rendelkezik egyszerre mindhárommal. Kászonban két ilyen gazdálkodóval találkoztam.

- B. A. 35–40 év körüli kászoni születésű fiatal gazda. Miután elvégezte a mester- és a traktorista szakiskolát, családjával együtt Csíkszeredában dolgozott, lakatosként. 1989 után két és fél évig Svájcban dolgozott, és 1993-ban tért haza. Addig gazdálkodással egyáltalán nem foglalkozott. Egy magyarországi állatorvos ötlete volt, hogy vásároljon fajteheneket gazdálkodás céljából, mivel 1991 után nagy kiterjedésű legelő és kaszáló birtokába jutott: apjával közösen 7 hektár kaszálót és 7 hektár legelőt birtokolnak. Szántóterületük 5 hektár, abban 1,5 hektáron búzát, 2 hektáron árpat és a többin burgonyát termesztének, de a hangsúlyt az állattenyésztésre helyezik, mert kászoni viszonylatban ez jövedelmező. 1993 nyarán még kézzel kaszáltak, de 1994 telén meg-

érkeztek a gépek, amit Magyarországon vásárolt meg a svájci fizetéséből. Gazdasága 80 százalékban gépesített és csak családi munkaerővel dolgoznak. A gazdaság nem használja ki teljes mértékben a területeit. Mivel egy hektár legelő egy szarvasmarhát bőségesen eltart, a gazdaság 5 tehén helyett 10 tehenet kellene eltartson. Ezt azért nem tudja megvalósítani, mert a kaszálók és legelők minősége nem engedi meg, hogy eltarthassa a nagyságának megfelelő állatszámot.

Egy tehén naponta 28 liter tejet ad, így B. A. gazdasága naponta 120 liter tejet ad be a csarnokba, ami a falu össztejhozamának több mint 10 százalékát adja. Ha figyelembe vesszük, hogy egy tehén egy évben 185 napon keresztül tejel, akkor kiszámíthatjuk, hogy az öt tehén után a gazdaság tejből befolyó évi jövedelme 50 millió lej körül van³¹. B. A. szerint ez mégsem jövedelmező, ha felszámítjuk a gépi üzemanyagot, a gépi kopást és a saját munkaerejét.

- B. B. és felesége 1989 előtt kereskedelmi és szállítási tisztviselőként dolgoztak, és mezőgazdasággal nem foglalkoztak. Miután visszaigényelték földjeiket, összetársultak a szülőkkel. Így a család 45 hektár tulajdonába került, amelyből 10 hektár szántó, 15 hektár kaszáló és 20 hektár legelő. Kászoni viszonylatban az állattartás a legjövedelmezőbb, ezért vásároltak 10 fajtehenet és egy pár juhot. A területnagysághoz képest a 10 darab tehén kevés: európai szinten a 45 hektárra legalább 50 darab szarvasmarha kellene. A közeljövőre tervezte a legelők feljavítását, fűmagok vásárlását. A szántóterületet négyes vetésforgóban műveli: 1 hektáron termel burgonyát, a többin búzát, rozst, zabot, cukorrépát, fekete borsot. 1993-ban vásárolta meg a traktort 15 százalékos kedvezménnyel, amit a Caritas nyújtott. A Mezőgazdasági Banktól felvett hitel és a Bird-program segítségével vásárolta meg a többi gépet. A takarmánytermesztés 80 százalékban, a burgonyatermesztés 50 százalékban gépesített. Több tíz millió lejbe került mindez. 1995-ben a gépeket több mint 100 százalékban kihasználta és szándékában van jövőre megvásárolni a rendfelszedőgépet, felfogadni egy munkaerőt (eddig családi munkaerővel dolgoztak) és a területek tagosítása: vagy olyan formában, hogy felvásárolja a földeket, vagy béreli, ha lesz kivel üzletet kötni itt a faluban.

A családi kisvállalkozás fő jövedelemforrása a 10 tehén után beszolgáltatott tej: évente 518 000 liter tejet ad be a csarnokba, tehát a fenti elméleti számítások alapján évi jövedelme a tejből 233 millió lej. Ezt a pénzeszeget már visszaforgathatja újabb gépek vásárlására, a munkaerő megfizetésére, földek felvásárlására, még akkor is, ha levonja az összes költségeit.

A családi kisvállalkozóknál szembetűnő, hogy 1989 előtt egyáltalán nem foglalkoztak mezőgazdasággal. 1989 után abból kiindulva, hogy ne maradjanak kihasználatlanul a visszaigényelt mezőgazdasági területek, nekifogtak gazdálkodni. Kászoni viszonylatban az állattartás a legjövedelmezőbb, ezért ezt a tevékenységi ágat választották. Ha csak a tejpénzből befolyó jövedelmet vesszük figyelembe, akkor nyereségesnek is tűnhet a vállalkozás, de sokkal több állatot kellene eltartaniuk a területnagyság szerint. A piaccal a tejescsarnokon keresztül tartják a „kapcsolatot”, amely közvetítő szerepet vállal a tejtermelők és tejfeldolgozók között. Vertikális integráció nem létezik. Csak családi munkaerőt hasznosítanak, a gépek segítségével

³¹ 1 liter tejt a csarnokban 450 lej fizettek 1995-ben.

támaszkodva. Az általam bemutatott két vállalkozás közül az egyik gazda saját tőkéből vásárolta meg a gépeket, míg a másik gazda bankkölcsönhöz folyamodott.

Összegzés

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy milyen okok vezetnek az egyéni vagy társas gazdálkodási formák kialakulásához.

A kollektívizmust megelőzően a két faluban a lényeges különbségek a földrajzi-természeti feltételekből adódtak: Szentmártonban meg lehetett élni földgazdálkodásból, míg Kászonban létfeltétel volt az állattartás, az erdőlés és a cselédkedés. A kollektívizálást követő években a két faluban előbb gazdasági, majd társadalmi szinten is lényeges különbségek jelentek meg: a kollektívizálás gyökeresen megváltoztatta az emberek életvitelét. A 25 év elég volt ahhoz, hogy a két falu társadalmi-gazdasági struktúrája egymástól eltérő irányt vegyen fel, és ennek következménye, hogy Szentmártonban az emberek bíznak a társas gazdálkodásban.

Szentmártonnak olyan adottságai voltak, hogy az új normáknak és követelményeknek minimális erőfeszítéssel eleget tudott tenni, míg Kászon nem. Az előbbiben a kollektívizálás nem rontott a meglévő adottságokon, hanem inkább ösztönözte a lakosságot az erőforrások kihasználására. Kászon esetében pontosan az ellenkezője történt, a kollektívizálás felborította a hagyományos, bevált gazdálkodási formákat. A téesz pozitívuma, hogy bizonyos mértékig modernizálta a kollektív gazdaságot, éppen ezért tudott Szentmártonban egy erős szövetkezeti gazdaság létrejönni. A szentmártoni téesz nyereséges működéséhez hozzájáruló másik fontos tényező a vezetőség stratégiája. A téesz azért tudott Szentmártonban nyereségesebb gazdaságot kiépíteni, mert a szentmártoni téesznek hozzáértő és szakmailag kompetens vezetőrétege volt, amely a meglévő erőforrásokat és javakat a lehető legjobban hasznosította. A harmadik fontos tényező a szentmártoni téesz sikerében az emberek mentalitása. Szentmártonban a vezetőség érdeme, hogy nemcsak a gazdaság, hanem az emberek irányítását is meg tudta szervezni. Prémiumokat és munkateljesítménynek megfelelő fizetést nyújtott, hogy az emberek ösztönözve legyenek a kollektív gazdálkodásban.

Kászonban hiányoztak a jó földrajzi-természeti adottságok és sem a vezetőség, sem a tagság nem vette ki részét a téesz gazdálkodásból. Kászon mezőgazdasága ebben az időszakban teljesen összeomlott, ezért nem tud ma a község általános szinten erre az ágazatra építeni. Kászonra a kisparcellás művelés jellemző, mivel a faluban nem tagosították a területeket. Ezeken a kis parcellákon nem lehet nyereségesen gazdálkodni, ezért nagy erőbefektetéssel minimális hasznot érnek el a gazdák. Mégsem tagosítják a földeket, mert az emberek nem bíznak a szövetkezeti-társulási gazdálkodásban, mivel a téesz gazdálkodása nem volt példamutató. Kászonban a lakosság körében, de még csak az idős gazdák körében sem jelent meg egy olyan erő, ami társulás kialakítására ösztönözte volna az embereket. Az emberek mentalitása, a saját földjéhez való makacs ragaszkodása megakadályozza a továbblépést egy nyereségesebb gazdálkodási forma felé. Néhány fiatalabb gazda a tulajdonukban levő területek kényszerítő hatására fogott bele a gazdálkodásba, az állattenyésztésbe. Ezek a gazdák lényegében helyi szintű kisvállalkozók, mivel termékeiket nem a tá-

gabb piaci hálózaton keresztül értékesítik, hanem helyben a faluban. Ez a réteg nem a létfenntartására koncentrál, hanem a minél nagyobb jövedelemszerzésre, a profitra. Ennek a rétegnek nincs szüksége társulási gazdálkodási formára, sőt a modernebb gazdálkodás követelményeinek is próbál eleget tenni. Ugyanez jellemző a szentmártoni konyhagazdaságokra, amelyek 6 hektáron, és 20 hektáron is profitorientáltan próbálnak gazdálkodni. Profitjukat a burgonyatermesztésből nyerik. Szerződéses piaci kapcsolatokat is kialakítanak és így túllépnek a véletlenszerű eladásokra alapozott termelésen. Ezek a gazdaságok is fenn tudják tartani magukat a társulási gazdálkodási forma nélkül. Ezek a gazdálkodási formák akár követendő példák is lehetnének, de a falvak lakosságának nagy részét képező, idős embereknek nagy segítséget jelentene a társas gazdálkodási forma. Ők már nem tudnak önálló gazdaságot talpra állítani és fenntartani. Nekik nincs erejük megművelni parcellájukat, ezért maradnak akkora területek parlagon.

Egyetértek az eddigi romániai gazdálkodást kutatók következtetéseivel, akik a célracionális gazdálkodás korlátait a létező mezőgazdasági struktúrák fogyatékságaiban látták (Samochis–Plaias–Lazar 1985; Aluas 1994), valamint a mentális-szimbolikus-kulturális elemek korlátozó jellegében (Bíró–Gagyí–Oláh 1994). Ezek az elemzések nem adnak választ arra a kérdésre, hogy miért alakultak egyes falvakban társulások és máshol nem. A jó természeti-mezőgazdasági adottságokon, a szűkségszerűségeken és az emberek mentalitásbeli jellemzőin túl valami más is ösztönözte az egyes falvak lakóit társulások létrehozására. Ez leginkább a Burgabotek Rt kialakulásánál követhető nyomon. Ha nem alakult volna meg 1991-ben, rögtön a téesz felszámolásakor egy kezdeményező csoport, akkor a társulás sem jöhetett volna létre. 30 személy a faluból összetársult azzal a céllal, hogy irányítsák a falu mezőgazdaságának átalakítását. A társulók kapcsolatainak sajátos mintázata, tartalma, szervezete határozta meg, hogy a csoporton belül létrejőjön egynemű viselkedés (Granovetter 1994), és hogy társulást alakítsanak. Ez a 30 tagú csoportosulás idősebb, volt téesz tagokból állott, akik már megtapasztalták mind az egyéni, mind a közös gazdálkodási forma előnyeit és hátrányait. Homogén csoportot alkottak, mivel már a téeszben együtt dolgoztak, falubeliek voltak, és ismerték egymást. Átlátták, hogy a falu többségének nincs ereje a földek műveléséhez, és, hogy tagosított földiken könnyebb és gazdaságosabb modern, gépesített mezőgazdaságot kialakítani. Az így kialakult konszenzus képezte az egyik ösztönző erőt a társulások létrehozásához. A másik ösztönző erő volt az a közös kívánság, hogy ne engedjék szétrombolni a meglévő közös javakat (gépeket, épületeket, eszközöket), hanem mentsék át egy másik, szintén közös tulajdonban levő gazdasági társulási formába.

A Testvériség Rt létrehozásában szintén egy kisebb kezdeményező csoport, a földosztó bizottság játszotta a főszerepet. Kezdetben ugyanazok voltak az ösztönző erők a társulási gazdálkodási forma kialakítására, mint a felszámoló bizottságban. Idővel a politikai ellentétek megjelenésével párhuzamosan a földosztó bizottság más úton folytatta a társulás megszervezését. A célok, az elképzelések ugyanazok voltak, mint az első társulás esetében, ellenben a földosztó bizottság tagjainál egy harmadik ösztönző erőként jelent meg az az elképzelés, hogy a téesz hagyományaitól eltérő, más gazdálkodási stratégiát követő mezőgazdasági társulás alakuljon meg a második kezdeményező csoportnak köszönhetően alakult meg Szentmártonban a második társulás.

Irodalom

- Aluas, Ion 1994. A mőcvidéki életmód. *Korunk*, 9, 47–57.
- Bíró Zoltán–Gagyí István–Oláh Sándor 1991. Gazdálkodási gyakorlat Székelyföldön. *Átmenetek*, KAM, 1, 8–39.
- Bourdieu, Pierre 1990. Gazdasági gyakorlat és idő. In: Gellériné Lázár Márta (szerk.) *Időben élni*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 49–59.
- Chayanov, A. V. 1986. *The Theory of Peasant Economy*. Manchester University Press, G. B. (1923. A. Tschajanoff: *Die Lehre von der bauerlichen Wirtschaft*. Berlin, P. Parey)
- Egyed Ákos 1977. *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Bukarest: Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó
- Falufüzetek* 1965; 1975; 1985; 1993; 1994; 1995.
- Granovetter, M. 1994 A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája* Budapest: BKE Szociológia Tanszék, 61–75.
- Harcza István–Kovács Imre–Szelényi Iván 1994. A posztszocialista válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológia Szemle*, 3, 15–45.
- Imreh István–Pataky József 1992. *Kászonszéki Krónika 1650–1750*. Budapest: Európa Könyvkiadó – Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- Kasimis, C.–Zacopoulou E. 1993: *Agriculture. A Comparative Study* (kutatási beszámoló)
- Kovács Imre 1988 *Termelők és vállalkozók*. Budapest: Társadalomtudományi Kiadó
- Lazar, Traian 1996. Care sint sansele agriculturii romanesti in viitor. *Economistul*, 740.
- Márkus István 1991. A hazai mezőgazdasági kisárutermelés az 1960-as, 1970-es években. *Századvég*, 193–202.
- Neményi Ágnes 1995. *Kászón és Szentmárton összehasonlító kutatása* (kutatási beszámoló)
- Nemes Gusztáv 1996. *Egy Borsod Abaúj Zemplén megyei falu a rendszerváltás után*. Kézirat
- Samochis, B.–Plaias I.–Lazar I. 1985. *Particularitati ale agriculturii din zona Muntilor Apuseni*. Tipo Agronomia, Cluj Napoca
- Service, E. R.–Sahlins M. D.–Wolf E. R. 1973. *Vadászok, törzsek, parasztok*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- TSZ évvégi beszámolók 1965; 1975; 1985.